

MADANIYAT DINAMIKASI RIVOJLANISH MODELLARI

Dilrabo Rakhimjanova Ulugbek qizi

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti 1-bosqich magistranti Email:

dilraborahimjanova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif madaniy dinamikaning modellarini, uning mexanizmlarini va madaniy o'zgarish turlarini nazariy asoslab bergan. Shuningdek, jamiyat va madaniyat rivojlanishi borasida qadimgi faylasuf olimlarning bir qator fikr va mulohazalarini berilishi maqola sifatini yanada boyitgan.

Kalit so'zlar: madaniyat dinamikasi, dinamika modellari, mexanizmlari, davriy bosqich, inversiya

Madaniyat dinamikasi-bu tashqi va ichki kuchlar ta'siri ostida madaniyatda yuz beradigan o'zgarishlar. O'zgarish madaniyatning ajralmas xususiyatidir. Madaniyatdagi o'zgarishlar madaniy tajribani to'plash natijasida yuzaga keladi, ular to'satdan bo'lishi mumkin emas. Inson bo'lishning boyligi va qadr-qimmatiga aylanish uchun ularga ma'lum vaqt kerak bo'ladi. "Dinamika" atamasi "rivojlanish" atamasiga yaqin. Madaniyatning rivojlanishi-bu madaniyatning progressiv harakati, bir holatdan ikkinchisiga o'tish, madaniyatning sifat jihatidan yangi shakllarining paydo bo'lishi. Madaniy dinamikaning modellarini, uning mexanizmlarini va madaniy o'zgarishlarning turlarini ko'rib chiqing.

1.Madaniyat dinamikasining shakllari (modellari). Madaniy dinamika quyidagi rivojlanish shakllari bilan tavsiflanadi:

faza yoki bosqich;

davriy;

inversiya.

Postindustrial jamiyat nazariyasi rivojlandi. Uning eng ko'zga ko'ringan vakillari – amerikalik sotsiologlar va siyosatchilar D. Bell, Z. Bjezinskiy, A. Toffler. Ushbu nazariyaga ko'ra, insoniyat o'zining progressiv rivojlanishida uchta asosiy bosqichdan o'tadi:

sanoatdan oldingi (agrar);

sanoat;

postindustrial

Madaniy rivojlanishning ushbu kontseptsiyasini yaratish mezoni-bu texnik va texnologik yangiliklar asosida jamiyatning ma'lum bosqichlardan (bosqichlardan) o'tishi.

Madaniy dinamikaning fazali modelining ikkinchi misoli sifatida biz asoschisi K. Marks bo'lgan jamiyatning inqilobiy o'zgarishi nazariyasiga to'xtalamiz. Ushbu nazariyaga ko'ra, insoniyat rivojlanishning beshta asosiy bosqichidan o'tadi:

ibtidoiy kommunal;

quldorlik;

feodal;

kapitalistik;

kommunistik

Bir ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishdan ikkinchisiga o'tish ijtimoiy inqilob asosida sodir bo'ladi. Madaniy dinamikaning ushbu versiyasini yaratish mezoni ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi va ularga mos keladigan ishlab chiqarish munosabatlaridir.

Madaniy dinamikaning fazaviy modeliga taniqli ma'rifatparvarlar A. Kondorse va I. Gerder, nemis klassik falsafasi vakillari I. Kant va G. Gegel, evolyutsionizm vakillari E. Teylor va A. Morgan ham amal qilishgan.

Madaniy dinamikaning faza modelining asosi ijtimoiy-madaniy o'zgarishdir. O'zgarishlarning uchta asosiy turi mavjud: islohot, transformatsiya va inqilob.

Islohot-bu jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotining biron bir tomonini o'zgartirish, qayta qurish, ammo mavjud tartib asoslarini yo'q qilmaydi. Islohotlar ko'proq yoki kamroq progressiv o'zgarishlarni o'z ichiga oladi, bu esa yaxshiroq tomonga qadamdir.

Transformatsiya deganda ijtimoiy-madaniy tizimni bosqichma-bosqich va zo'ravonliksiz munosabatlarning tubdan yangi sifatiga olib keladigan hodisalar va jarayonlar majmui tushuniladi.

Inqilob-bu asosiy an'anaviy qadriyatlar va stereotiplarni (xulq-atvor, ong, fikrlash) tubdan, qoida tariqasida, zo'ravonlik bilan ag'darish; bu mafkuralarning o'zgarishi, madaniyat sohasidagi davlat siyosatining keskin o'zgarishi.

Madaniy dinamikaning davriy modeli. Madaniyat dinamikasining davriy shakli fazadan farq qiladi. Bu madaniyat vaqti-vaqti bilan o'z potentsialini tugatib, o'z jarayonining boshlanishiga qaytishiga asoslanadi, boshqacha qilib aytganda, madaniyatning rivojlanishi aylana shaklida bo'ladi. Voizning Injil kitobida aytilganidek: "nima bo'lgan bo'lsa, shunday bo'ladi; nima qilingan bo'lsa, shunday bo'ladi va quyosh ostida yangi narsa yo'q". Madaniy dinamikaning tsiklik modeli hayotimizning taniqli hodisalariga asoslanadi:

astronomik tsikllar (kun va tunning o'zgarishi, fasllarning o'zgarishi);

biologik tsikllar (tug'ilish, bolalik, yoshlik, etuklik, qarilik, o'lim);

kundalik hayotimizning tsikllari (masalan, ish va dam olish kunlarining haftalik ritmi, bayramlarning yillik ritmi va boshqalar)

Falsafada jamiyat va madaniyat rivojlanishining davriy g'oyasi qadimgi Yunonistonga borib taqaladi va Aristotel, Gerodot, Polibiyus asarlarida o'z aksini topgan.

Madaniyat dinamikasining ushbu shakli dunyodagi barcha o'zgarishlar, ham tabiiy (masalan, fasllarning o'zgarishi, yorug'lik va zulmatning o'zgarishi, biologik hayot davrlari) va ijtimoiy-madaniy takrorlanish qonuni, davr bilan tuzatilganligi haqidagi g'oyaga asoslanadi. Madaniy dinamikaning davriy modeliga ko'ra, har qanday madaniyat tug'ilishdan o'lingacha ma'lum bir hayot tsiklidan o'tib, betartiblikning dastlabki holatiga qadar ayanchli doirada harakat qiladi. Bunday qarashlar 5-4-moddalarda aks etgan. miloddan avvalgi e.qadimgi yunon (Aristotel, Polibiy) va qadimgi Xitoy (Sym Qian) falsafasida. Masalan, qadimgi yunon tarixchisi Polibiy har qanday ijtimoiy-madaniy tizimni rivojlantirishda bir-birini almashtiradigan 6 ta siyosiy rejimni ajratib ko'rsatgan: monarxiya, zulm, aristokratiya, oligarxiya, demokratiya, ohlokratiya (olomonning kuchi). Madaniyatning davriy rivojlanishi g'oyasi 19 – asr-20-asr boshlaridagi ko'plab mutafakkirlarning tushunchalarida, xususan N. Danilevskiyning madaniy va tarixiy turlari nazariyasida, A. Toynbining "mahalliy tsivilizatsiyalar" tsiklining kontseptsiyasida, O. Spenglerning madaniy organizmlar kontseptsiyasida aks etgan.

Nemis mutafakkiri O. Spengler o'zining "Evropaning Quyosh botishi" asarida madaniyatni tirik organizmlar bilan taqqoslash g'oyasini rivojlantiradi. Barcha tabiiy organizmlar singari, madaniyat ham rivojlanishning ma'lum bosqichlaridan o'tadi, ular tugallangan tsiklni ifodalaydi: "bolalik" ("bahor") - tug'ilish davri; "yoshlik" ("yoz") - kuchlarning to'planishi; "yetuklik" ("kuz") - madaniyat o'zining barcha potentsial imkoniyatlarini amalga oshiradigan davr; "qarilik (qish) – Spengler madaniyatning o'limi sifatida qabul qiladigan tsivilizatsiya davri. Shunday qilib, rivojlanishning barcha bosqichlaridan o'tib, madaniyat o'ladi. Uning hayot tsikli tugadi.

Madaniy dinamikaning teskari modeli. Madaniyat dinamikasining yana bir modeli inversiya bo'lib, unda o'zgarishlar mayatnik (to'lqinga o'xshash) harakatlar shaklida – madaniy rivojlanishning bir qutbidan ikkinchisiga va orqaga qarab sodir bo'ladi. Inversiya ilgari to'plangan ijtimoiy-madaniy tajribaning yo'q qilinishiga olib keladi, ammo ertami-kechmi u qayta tiklanadi. Masalan, qadimgi davrning madaniy merosi keyingi O'rta asrlarda rad etila boshlandi. Biroq, O'rta asrlar Uyg'onish davri bilan almashtirilganda, qadimgi madaniyat an'analari ikkinchi hayotga ega bo'ldi.

Madaniy dinamikaning fazaviy (bosqichli) modeli madaniy rivojlanishning eng oddiy shaklidir. U chiziqli taraqqiyot nazariyasiga asoslanadi, ya'ni madaniyatning maqsadli progressiv rivojlanishi, bu evolyutsionizm ruhida tushuniladi – oddiydan murakkabgacha, pastdan yuqoriga. Madaniy dinamikaning fazaviy modeli jamiyat va madaniyat rivojlanishining asosiy mezoni sifatida tan olinganiga qarab turli xil variantlarni qabul qilishi mumkin. Madaniy dinamikaning to'lqinli (inversion) modeli nazariyasini rus kelib chiqishi bo'lgan amerikalik sotsiolog Pitirim Sorokin taklif qildi. Uning madaniy va tarixiy jarayonni rivojlantirish kontseptsiyasiga ko'ra, dominant qadriyatlar asosida ajralib turadigan madaniyatning ayrim turlari ketma-ket o'zgarib turadi. Ikkala hissiy va o'ta sezgir printsip, shuningdek ikkalasining sintezi qadriyatlar sifatida harakat qilishi mumkin. Bunga qarab Sorokin madaniyatning uch turini aniqladi:

Mafkuraviy (o'ta sezgir) madaniyat. Madaniyatning ushbu turi dunyoni o'ta sezgir va o'ta aqlli idrok etishga qaratilgan munosabat bilan tavsiflanadi. Bu erda eng yuqori qiymat-bu super sezgir printsip bo'lgan mutlaq Xudo. Aslida, bu madaniyat turi dindor. Insoniy qadriyatlar va ehtiyojlar orasida ma'naviy narsalar birinchi o'rinda turadi. Ularni qondirish usuli-bu shaxsni o'zgartirish, inson ehtiyojlarini ixtiyoriy ravishda minimallashtirish iborat.

Sensatsion (hissiy) madaniyat.

Ushbu turdagi madaniyat his-tuyg'ular yordamida atrofdagi dunyoni tushunadi. U odamlarni boshqa dunyoda jannat hayotini orzu qilishdan ko'ra, bu dunyoda farovonlikka erishishga yo'naltiradi.

Odamlarning ehtiyojlari va intilishlari asosan moddiy, jismoniy xususiyatga ega.

Idealistik madaniyat. Ushbu turdagi madaniyat mafkuraviy va sensatsion elementlarni birlashtiradi. Idealistik madaniyat oddiy inson ma'naviy va moddiy ehtiyojlarni qondirish istagi bilan ajralib turadi, deb hisoblaydi, ammo ma'naviy qadriyatlar moddiy qadriyatlarga nisbatan eng yuqori deb hisoblanadi.

Ehtiyojlarni qondirish usuli, bir tomondan, atrof – muhitni maqsadga muvofiq ravishda o'zgartirishdan, boshqa tomondan, shaxsning ichki ma'naviy dunyosini takomillashtirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ревская Н.Е. Культурология. Конспект лекций. - М., 2001
2. Флиер А.Я. История культуры как смена доминантных типов идентичности // Личность. Культура. Общество. 2012. Том 14. Вып. 1 (69-70). С. 108—122.
3. Шендрик А.И. Теория культуры.— М.: Издательство политической литературы «Единство», 2002. — 519 с.
4. <https://studfile.net/preview/7141705/page:6/>